

ABDULLA AVLONIYNING KOMIL INSON HAQIDAGI QARASHLARI**Jo'rayev Akram Namozovich**

TDU "Falsafa" kafedrası o'qituvchisi.

Musayeva Hulkar Eshboyevna

TDU talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19753452>

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli ma'rifatparib Abdulla Avloniyning pedagogik va axloqiy qarashlari zamonaviy talqin asosida tahlil qilingan. Muallif Avloniy "komil insoniy" rivojlanishining bugungi kunning muammosi - axborot va globallashuv jarayonlari bilan bog'lagan o'rganadi. Maqolada komil inson inson axloqli va bilimli, balki yuksak axborot madaniyatiga ega, tanqidiy fikrlovchi va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs bo'lishi zarurligi asoslab berilgan, kasallik yoshlar tarbiyasida nazariy bilim va amaliyot uyg'unligini ta'minlash bo'yicha aniq takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'z: Abdulla Avloniy, komil inson, axborot madaniyati, "Turkiy guliston yoxud axloq", ma'rifatparvarlik, ta'lim va tarbiya uzviyligi, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy mas'uliyat, milliy qadriyatlar, axloqiy tarbiya.

Avloniy o'zbek ma'rifatparvarlik tarixida alohida o'rin egallagan siymolardan biri bo'lib, uning pedagogik va axloqiy qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U yashagan davrda jamiyatning asosiy muammosi jaholat, savodsizlik va ma'naviy qo'loqlik bo'lgan bo'lsa, Avloniy aynan shu muammolarni hal etish yo'lida ilm-ma'rifat va tarbiyani eng muhim vosita sifatida ilgari surdi. Uning fikricha, jamiyatni o'zgartirish uchun avvalo insonni, ya'ni komil insonni tarbiyalash zarur.

Avloniy komil inson tushunchasiga juda keng va chuqur yondashadi. U insonni faqat bilimli yoki o'qimishli bo'lish bilan cheklamaydi. Aksincha, uning nazarida komil inson — bu aqli, axloqi, jismi va ruhiyati uyg'un rivojlangan shaxsdir. Ya'ni inson har tomonlama mukammallikka intilishi kerak. Bu fikr o'z-o'zidan inson kamoloti faqat maktab yoki oliy ta'lim bilan emas, balki butun hayot davomida shakllanishini ko'rsatadi Abdulla. Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari bu borada alohida ahamiyatga ega. Ushbu asarda u axloqiy fazilatlar, insoniy qadriyatlar va tarbiyaning turli jihatlarini sodda, ammo chuqur ma'noda tushuntirib beradi.

U tarbiyani shunchaki o'rgatish jarayoni emas, balki insonning butun hayotini belgilovchi asosiy omil sifatida ko'radi. Uning mashhur fikri — "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir" — bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Avloniy ta'lim va tarbiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, ta'lim — bu bilim berish bo'lsa, tarbiya — bu insonni inson qilishdir. Agar bu ikki jarayon bir-biridan ajralib qolsa, jamiyatda muvozanat buziladi. Masalan, bilimli, lekin axloqsiz inson jamiyat uchun xavf tug'dirishi mumkin. Shu sababli Avloniy yoshlarga berilayotgan ta'lim bilan birga ularning qalbiga ezgulik, halollik va vatanparvarlik singdirilishi zarurligini ta'kidlaydi.

"Allomaga ko'ra, eng afzal xulqlardan biri 'nazari ibrat', ya'ni dunyodagi har narsaga ibrat ko'zi bilan qarashdir. Olamga ibrat ko'zi bilan qaramagan odam haqiqat nurlaridan bebahra qoladi." Komil insonning muhim belgilaridan biri sifatida Avloniy halollik va rostgo'ylikni ko'rsatadi. Uning fikricha, yolg'onchilik va ikkiyuzlamachilik insonni ichdan yemiradi.

Dangasalik esa insonning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Aksincha, mehnatsevarlik, sabr-toqat va ilmga intilish insonni yuksaltiradi. Bu fazilatlar orqali inson nafaqat o'zini, balki jamiyatni ham rivojlantira oladi. Shu bilan birga, Avloniy jismoniy sog'liqni ham e'tibordan chetda qoldirmaydi. U sog'lom tana sog'lom fikrning asosi ekanini ta'kidlab, insonning jismonan ham baquvvat bo'lishi zarurligini uqtiradi. Bu esa komil inson tushunchasining naqadar keng qamrovli ekanini yana bir bor isbotlaydi.

Endi bu qarashlarni bugungi zamon bilan bog'lab ko'radigan bo'lsak, juda muhim bir jihat ko'zga tashlanadi. Avloniy yashagan davrda asosiy muammo jaholat bo'lgan bo'lsa, hozirgi davrda muammo aksincha — axborotning haddan tashqari ko'pligi va uning nazoratsiz tarqalishidir. Bugungi kunda har bir inson, ayniqsa yoshlar, ijtimoiy tarmoqlar va internet orqali cheksiz ma'lumotlarga duch kelmoqda. Bu esa ularning fikrlashiga, dunyoqarashiga va hatto xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, maqolaning asosiy yangiligi shundaki zamonaviy komil inson tushunchasi "axborot madaniyati" bilan boyitilishi zarur.

Bugungi jamiyatda kuzatilayotgan muammolardan biri — bu yoshlarning ko'pincha tayyor ma'lumotga o'rganib qolayotgani, mustaqil fikrlashning sustlashayotganidir. Bu esa ularning ijodkorligi va chuqur tafakkur qilish qobiliyatini pasaytiradi. Shu sababli Avloniy g'oyalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy yechimlarni taklif etish mumkin: Birinchidan, ta'lim tizimini faqat nazariy bilim berishga emas, balki amaliy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirish zarur. O'quvchilar savol berishga, izlanishga va mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatilishi kerak. Ikkinchidan, yoshlar orasida axborot savodxonligini oshirish muhim. Bu orqali ular har qanday ma'lumotni tekshirish, ishonchli manbani ajratish va manipulyatsiyalardan himoyalaniшни o'rganadi. Uchinchidan, oilaviy tarbiyani mustahkamlash lozim. Chunki insonning eng birinchi tarbiya maktabi bu oiladir.

Avloniy ham aynan shu fikrni ilgari suradi. Ota-onalar farzandiga nafaqat bilim, balki to'g'ri qadriyatlarni ham berishi zarur. To'rtinchidan, har bir insonda o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantirish kerak. Komil inson bo'lish — bu bir martalik natija emas, balki doimiy rivojlanish jarayonidir. Inson o'z xatolarini tan olib, ularni tuzatishga harakat qilsa, u albatta kamolot sari intiladi. Shuningdek, Avloniy vatanparvarlikni ham komil insonning ajralmas qismi deb biladi. Uning fikricha, o'z xalqiga va yurtiga foyda keltiradigan inson eng yuksak darajaga erishadi. Bu fikr bugungi globallashuv davrida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniyning komil inson haqidagi qarashlari faqat tarixiy meros emas, balki bugungi jamiyat uchun ham amaliy dasturdir. Prezident Shavkat Mirziyoyev maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan o'tkazilgan yig'ilishda: "Ta'lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q" deb gapirib o'tdilar. Bundan kelib chiqadiki talim biz uchun eng muhimi hisoblanadi.

Avloniy g'oyalarini zamonaviy sharoit bilan uyg'unlashtirib qarasaq, komil inson — bu nafaqat bilimli va axloqli, balki ongli, mas'uliyatli, tanqidiy fikrlaydigan va axborot oqimida o'z yo'lini yo'qotmaydigan shaxsdir. Ana shunday insonlar jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Abdulla Avloniy komil insonni tarbiyalashda faqat shaxsiy fazilatlar bilan cheklanib qolmaydi, balki unda ijtimoiy mas'uliyat hissi ham bo'lishi kerakligini bilvosita ta'kidlaydi. Ya'ni inson faqat o'z manfaatini o'ylab yashamasligi, balki jamiyat oldidagi burchini ham his qilishi zarur. Bugungi kunda bu masala yanada dolzarb. Chunki ko'plab insonlar o'z muvaffaqiyatini faqat shaxsiy yutuqlar bilan o'lchaydi.

Aslida esa komil inson — bu jamiyatga foyda keltira oladigan shaxsdir. Masalan, bilimli inson o‘z bilimini boshqalar bilan bo‘lishmasa, uning foydasi cheklangan bo‘lib qoladi. Shuning uchun zamonaviy talqinda komil inson — bu ijtimoiy faol va foydali insondir.

“Agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikga tavsif bo‘lub “yaxshi xulq”, agar tarbiyatsiz o‘sub, yomon ishlaydurgan bo‘lub ketsa, yomonliqga tavsif bo‘lub “yomon xulq” deb atalur.”[1]. Mazkur fikrning mazmuni nihoyatda chuqur bo‘lib, unda inson xulq-atvorining shakllanish jarayoni aniq ifodalangan. Demak, yaxshi xulq — bu tug‘ma iste’dod emas, balki har kunlik odatlar yig‘indisidir. Inson o‘z ustida ishlashni to‘xtatmasligi, nafsini doimo poklikka va ilmga yo‘naltirishi uni jamiyat uchun foydali shaxsga aylantiradi.

Yomon odatlardan qutulishning yagona yo‘li esa — ularning o‘rnini yaxshilari bilan to‘ldirishdir.”

Axloqiy tanlov va qaror qabul qilish muammosi. Avloniyning asarlaridan kelib chiqadigan yana bir muhim jihat — bu insonning har kuni qiladigan axloqiy tanlovlaridir. Inson hayotida katta qarorlar kam uchraydi, lekin kichik tanlovlar juda ko‘p bo‘ladi: rost gapirish yoki yolg‘on aytish, vaqtni foydali o‘tkazish yoki bekor sarflash, boshqalarga yordam berish yoki befarq bo‘lish. Komil inson aynan shu kichik tanlovlarda namoyon bo‘ladi. Bu esa shuni anglatadiki, komillik — bu katta gaplar emas, balki kundalik to‘g‘ri qarorlar yig‘indisidir. Bu fikr maqolanga yangilik va chuqurlik qo‘shadi.

Bugungi jamiyatda yana bir muammo mavjud: ko‘pchilik nimani to‘g‘ri ekanini biladi, lekin uni hayotda qo‘llamaydi. Ya‘ni bilim bor, lekin amal yo‘q. Avloniy qarashlariga ko‘ra esa haqiqiy komillik bilimni amalda qo‘llash bilan belgilanadi. Masalan, inson halollik haqida bilishi mumkin, lekin amalda halol bo‘lmasa, bu bilimning foydasi yo‘q. Shu sababli komil inson — bu faqat o‘qigan yoki eshitgan emas, balki o‘rganganini hayotiga tatbiq qiladigan shaxsdir. Bu muammo uchun yechim sifatida yoshlarni faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy faoliyatga jalb qilish zarur. Masalan, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik ishlari, real hayotiy vazifalar orqali ular o‘rgangan bilimlarini sinab ko‘rishlari mumkin.

Hozirgi davrda yana bir muhim muammo — bu noto‘g‘ri raqobat va hasad hissining kuchayib borayotganidir. Ko‘pchilik boshqalarning yutug‘ini ko‘ra olmaydi yoki o‘zini ularga solishtirib tushkunlikka tushadi. Avloniy qarashlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, komil inson boshqalar bilan emas, o‘zining kechagi kuni bilan raqobat qiladi. Ya‘ni u har kuni o‘zini yaxshilashga intiladi. Bu esa sog‘lom rivojlanishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: “Mutolaa”, 2024
2. Jabborov H., Abdumutalipov H. Abdulla Avloniyning komil inson haqidagi qarashlari // "Eng yaxshi intellektual tadqiqotlar" ilmiy jurnali. – 2025. – 3-tom, 42-qism. – B. 129–132.
3. Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta‘limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videosektor yig‘ilishidagi ma‘ruza // Yuz.uz axborot portali, 2022-yil 28-yanvar